

ІНСТИТУТ СІМ'Ї У РЕТРОСПЕКТИВІ ТА СУЧАСНОСТІ

Науковий інтерес до вивчення феномену сім'ї існує здавна. Це пов'язано, насамперед, з радикальними перетвореннями суспільної системи в цілому, світогляду людини, економічними та глобальними перетвореннями. В результаті виникли різні типи сімей з їх життєвими циклами, ідеологіями, формується інститут браку. Велика кількість вчених намагалася осмислити існування інституту сім'ї ще в середині ХІХ ст. Про це свідчать дослідження соціологів та антропологів Л.Моргана, Ф.Енгельса, М.Ковалевського, Б.Малиновського, П.Сорокіна та ін.

Досліджуючи публікації з проблеми сім'ї, можна зробити висновок, що соціально-філософському осмисленню генезису і типології шлюбу та сім'ї приділяється мало уваги.

Сім'я та шлюб є історично-конкретною системою взаємовідносин, яка формувалась на основі міжособистісних інтересів подружжя, батьків, дітей та родичів, які були пов'язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю та взаємодопомогою. З часом сім'я змінюється, пристосовується до змінюваних суспільних відносин, хоч і є одним з найбільш стійких суспільних інститутів.

Аналіз літератури дає можливість встановити, що поняття “шлюб” має різні тлумачення.

Слово “шлюб” походить від стародавнього слов'янського слова “сьлюб”, яке означало урочисту обіцянку, а “сьлюбитись” – значило домовитись. Російське слово “брак” має походження від іншого давньослов'янського слова “брачити”, тобто “відбирати”, “обирати гарне, потрібне і відкидати погане, непотрібне. Це породжує певну двозначність терміна, яким у юридичній сфері позначається сімейний союз, а у виробничій – зіпсована, неякісна продукція” [6].

У наш час поняття “шлюб” означає символ узаконення, суспільного схвалення та визнання форм статевих відносин і появи потомства.

Проблема первинності походження сім'ї й шлюбу, тобто що виникло раніше – родина чи шлюб, – до цього часу залишається дискусійним питанням. Можна виділити дві протилежні точки зору на цю проблему. Деякі дослідники вважають, що саме шлюб є основою сім'ї, і без шлюбу родина існувати не може: “... Шлюб – це традиційний засіб формування родини й суспільного контролю за нею, одне із знарядь, шляхів, способів самозбереження й розвитку суспільства” [3]. Інші роблять протилежний висновок. Однак остаточний висновок робити ще рано. В усякому разі, під час перепису населення (це стосується майже всіх західних країн) кількість жінок, які вважають себе одруженими, не збігається з кількістю одружених чоловіків. Ця обставина пояснюється різним розумінням співвідношення “шлюб – родина”. Для жінок спільне проживання й ведення спільного господарства (тобто фактично сім'я) ототожнюється зі шлюбом, для чоловіків ж це – різні явища. Принаймні, для родини реєстрація шлюбних відносин не виступає основоположною ознакою сім'ї.

Деякі дослідники, наприклад К.С. Пігров, першою формою шлюбу назвав груповий шлюб у межах одного роду, “де всі чоловіки однієї фратрії, роду або певної внутрішньородової групи мали шлюбні зв'язки зі всіма жінками іншої такої самої групи. Тут характерна дислокальна (роздільна) форма шлюбного поселення” [4].

Інші ж дослідники вважають, що першою формою шлюбних відносин був груповий, дуально-родовий шлюб, причому “дуально-груповий шлюб двох екзогамних кровно родинних колективів-родів, – зауважив Файнберг, – найкраще сприяв перетворенню

кожного з них у господарський колектив” і, таким чином, дав можливість якнайкраще вирішити проблему виживання роду.

На думку Семенова, родові організації, як дуальні організації, пов’язували соціальні відносини вже не з потребами забезпечення матеріальними ресурсами, а з потребами відтворення людського роду. Зв’язки по “виробництву дітей” у цей період спочатку були соціально організовані як відносини між групами індивідів, але не між індивідами як окремо взятими особистостями. Тому для кожного представника чоловічої групи одного роду можливість мати статеве спілкування з представницями жіночої групи іншого роду була лише можливістю, тобто вказівкою на певне коло потенційних статевих партнерів.

“Хто ж з даного кола особин ставав його партнером і на який час, – підкреслював Семенов, – визначалось лише доброю волею тих, хто вступав у зв’язок. Вступ у статеві відносини осіб, які належали до різних родів, не надавало їм жодних прав один щодо одного й не накладало на них жодних обов’язків один щодо одного. Втручання колективів у ці відносини зводилося лише до запобігання спробам насилля, лише до забезпечення можливості кожного індивіда розпоряджатися собою”.

Дуально-родовий шлюб був шлюбним союзом двох родів. Однак відносини між двома родами не були пов’язані іншими інтересами, крім народження дітей. Тому люди з цих родів жили окремо і бачилися тільки час від часу, тобто вони не мали спільного господарства – однієї з ознак родини. Тому груповий, дуально-родовий шлюб називають дисгосподарським, дислокальним. Можна дійти висновку, що між чоловіками та жінками, які належали до різних родів дуальної організації, індивідуальних, персональних шлюбних стосунків не існувало.

Зрозуміло, статеві стосунки можуть існувати та існують без шлюбних відносин. Шлюб передбачає соціально санкціоновану організацію відносин між статями і накладання спільнотою у зв’язку з цим певних обов’язків та встановлення певних прав для подружжя. Якщо ж така соціальна санкція відсутня, то статеві стосунки (навіть якщо вони мають довготривалий характер) не визнаються шлюбом. Тому не має сенсу розглядати шлюб у сучасному розумінні цього слова. Таких індивідів “можна називати лише статевими партнерами”.

Такі міркування, до речі, привели деяких дослідників (першим цю думку висловив Бахофен у праці “Материнське право”) до ідеї про існування так званого материнського роду, коли походження дітей фіксується матрилокально, тобто походження і спорідненість ведеться по материнській лінії. Крім того, Бахофен виділяє три типи статевих відносин, які існували у стародавніх народів: моногамія, полігамія, проміскуїтет. Мак-Леннан, який у той самий час паралельно проводив дослідження, вказував на існування трьох, дещо інших, основних форм шлюбу: полігінія, поліандрія, одношлюбність. Саме він вперше ввів поняття “екзогамія” (повна заборона статевих зв’язків у межах одного роду) та “ендогамія” (статеві стосунки у межах одного роду) і протиставляв ці поняття.

Однак Морган дещо пізніше зробив припущення, що, скоріше за все, у часи панування групових форм шлюбу, у племені, яке було розчленоване на декілька родів племені, існувала заборона на шлюби у межах роду (екзогамія), але дозволявся шлюбний союз у межах племені (ендогамія).

Морган також виділяв три типи родин, причому перші два типи родин він відносив до періоду дикості, а останній тип родин – до періоду варварства:

1) кровноспоріднену, коли між племенами різних поколінь дуальних родів заборонялись статеві стосунки і дозволялись між родичами горизонтальної лінії (брати, сестри);

2) пуналуальну (так звану товариську), де заборонялись статеві стосунки між родичами як прямої лінії, так і бічної лінії.

3) парну, для якої є характерним подружжя між одним чоловіком та однією жінкою, при цьому у чоловіка було право на подружню невірність та багатоженство, від дружини

ж вимагається найсуворіша вірність, що, однак, не забороняє розривати шлюбний союз за ініціативою будь-якої із сторін.

Серед сучасних дослідників історії сім'ї можна виділити різні погляди на походження екзогамії: "1) вона виникла внаслідок того, що від шлюбів між кровними родичами народжувались неповноцінні діти; 2) життя вимагало розширити соціальні контакти, мати зв'язки з іншими людськими об'єднаннями; 3) таким шляхом можна було досягнути встановлення в межах роду соціального миру, тому що статеві стосунки та конфлікти, що їх супроводжували, виносилися за його межі" [2].

Дискусійним питанням для сучасних дослідників історії сім'ї залишається питання про те, яким чином класифікувати ті форми шлюбу, які вперше виділив Мак-Леннан, – це полігамія, яка, в свою чергу, включає полігінію (багатоженство) та поліандрію ("багаточоловіцтво"). Такі мислителі, як Мак-Леннан, Енгельс, відносять полігінію й поліандрію до різновидів групового шлюбу, інші ж – до парного шлюбу, треті – її прихильники (причому до них автор цього дослідження зараховує також і себе) відносять поліандрію до форм групового шлюбу, а полігінію – до парного шлюбу.

Полігінія являє собою можливість для чоловіка перебувати у декількох шлюбних союзах з декількома жінками. Найвідомішим прикладом полігінії є гареми, які були досить поширеним явищем в Азії і на Сході для верхівки суспільства практично до 20-х років ХХ ст. Для правителів деяких країн, які сповідують іслам, особливо для монархів, існування гарему до цього часу є обов'язковим атрибутом їх іміджу, проявом їх багатства і влади. Такий тип відносин дотепер практикується у мусульманських країнах, наприклад, в Туреччині. Чоловік має право мати чотирьох дружин, якщо він може забезпечити їм умови життя – харчування та притулок. Якщо жінка після народження першої дитини не вагітніє рік або два, чоловік має право узяти другу, третю та інших для забезпечення продовження роду. Дружини, згідно зі звичаєм, проживають в одному будинку, але кожна з них має свій поверх.

Поліандрія – це коли жінка перебуває одночасно у декількох шлюбних союзах з різними чоловіками. У ХІХ ст. поліандрія зустрічалася серед алеутів, ескімосів, до цього часу вона зустрічається в деяких племенах Південної Америки, Тибету, Індії. Так, в Індії найчастіше жінка старшого брата ставала спільною дружиною всіх братів і виникала так звана братська, або, як її ще інакше називають, фратеріальна родина. Жінка у таких сім'ях посідає високе становище, між членами такої родини конфліктів майже не буває [5].

Поступово на зміну дуально-груповому шлюбу приходять парний шлюб. У ньому об'єднувалася тільки одна подружня пара. Виникнення парного шлюбу можна пояснити декількома причинами. По-перше, первісне суспільство вступило у нову фазу (на думку Морган, – це перехід від дикості до варварства), коли відбувається неолітична революція. По-друге, виникла необхідність у більш стабільних особистих стосунках.

"На цьому ступені чоловік мешкає з однією дружиною, однак так, що багатоженство і, при нагоді, порушення вірності залишаються правом чоловіків, хоча перше має місце рідко через економічні причини; тим часом від жінок вимагається у більшості випадків найсуворіша вірність, і за перелюб їх піддають жорстокій карі" [9].

Підкреслимо, в усіх формах сімейного устрою діти майже завжди залишались предметом турботи та відповідальності матері, навіть у випадку розривання парного союзу, коли батьківство під сумнів не ставилось. Це, власне, і зумовило визначення походження за материнською лінією. Такий стан речей забезпечувало жінці високий ступінь пошани, аж до повного панування. В історії стародавнього суспільства – це матріархат. Як зазначав М.Соловйов: "Це визначалось не тільки наслідуванням по жіночій лінії, але, в основному, по тому рівню розподілу праці і по тій визначальній ролі, яку відігравала жінка у виробництві періоду пізнього палеоліту та розвинутого неоліту" [7], тобто вирішальна роль домашнього господарства, жіночої праці поставили жінку у виняткове становище.

Крім того, Соловйов зробив припущення, згідно з яким при народженні перевага надавалась дівчинкам, а не хлопчикам. Ще одним аргументом на користь матріархату його прихильники вважають повсюдне поширення скульптурних зображень жінки.

І хоча в сучасній літературі можна зустріти не так багато прихильників, які вважають, що матріархат існував, принаймні, всі вони визнають існування особливого різновиду парного шлюбу – патріархату. Патріархат й патріархальні відносини складаються в умовах переходу від варварства до цивілізації. Хоча й тут погляди щодо еволюції шлюбу не завжди збігаються. Наприклад, С.Я. Вольфсон розглядав патріархальну родину як проміжну ланку між груповим шлюбом й одношлюбністю. Так, на його думку, перехід від групового шлюбу до моногамії здійснювався через дві основні форми: парний, коли коло партнерів, пов'язаних узами, що легко можна розірвати, звужувався до двох, й патріархальний шлюб, оснований на єдиновладді чоловіка, в якому “вперше виразно виступає примушене, поневолене становище жінки” [1].

Поширення землеробства та скотарства привело до того, що домашнє господарство, а отже, і жінка, вже втрачає вирішальну роль. “Під час переходу від матріархату до патріархату докорінно змінюються шлюбно-сімейні відносини. Матрилокальний порядок поселення, за яким чоловік селиться в сім'ї жінки, став суперечити інтересам розвитку продуктивних сил суспільства. Чоловік почав брати жінку у свою родину, тобто здійснюється перехід до патрилокального поселення” [7]. У соціальному порядку патріархальної сім'ї панівну роль відіграє чоловік. Однак поступово парний шлюб через патріархальні звичаї переростає у моногамію.

На думку Бахофена, зміни у стосунках між чоловіком та жінкою, їх соціального становища, а також перехід до одношлюбності відбулися внаслідок релігійних поглядів людей того часу, а не через зміни історичних умов проживання людей.

Визначаючи заслуги Бахофена як одного з перших мислителів, які вивчали передісторію сучасної родини, Ф.Енгельс, однак, вказував на його релігійно-містичний світогляд, за яким релігія має значення визначального важеля світової історії. Взввши за основу основні положення досліджень Моргану з історії сім'ї, Енгельс проаналізував також еволюцію сімейно-шлюбних відносин і зробив висновок, що одношлюбність утвердилась завдяки жінці. Перехід від матріархату до патріархату він назвав всесвітньо-історичною поразкою жіночої статі [9]. Далі, в міру розвитку людства, вступають у силу причини суспільного порядку, дія яких й визначить утвердження відомої сучасним людям форми сім'ї – моногамної.

На думку Енгельса, моногамна родина базується на пануванні чоловіка над жінкою (для того, щоб, передусім, забезпечити гарантоване дітонародження від конкретного чоловіка) та на стабільності й тривалості шлюбних уз. Таким чином, за Енгельсом, “одношлюбність виникає в історії зовсім не як заснований на згоді союз між чоловіком і жінкою і ще менше як вища форма цього союзу. Навпаки. Вона виникає як поневолення однієї статі іншою, як проголошення невідомої до того часу в усій попередній історії суперечності між статями” [9].

Формально у моногамії у відносинах між статями повинна бути рівність, однак, насправді це було не так. Господарською основою моногамної сім'ї виступає приватна власність, яка, у свою чергу, є виразом своєрідного ставлення між двома прошарками суспільства – власниками засобів виробництва та підкореним класом, позбавленого власності. Це дає можливість власникам засобів виробництва привласнювати результати праці інших людей.

“Перетворившись у власника родини, її майна, у тому числі й майна, яке раніше належало жінці, чоловік став виступати в якості годувальника дітей й жінки, а вони – в якості його утриманців, незалежно від того, хто насправді утримував родину, за рахунок чийої праці – голови чи самих членів даної сім'ї – мешкала родина” [3]. Отже, чоловік вважався годувальником сім'ї у зв'язку з тим, що він володів майном, а не тому що він насправді утримував родину (він міг це робити, а міг і не робити).

Крім того, дуже часто чоловік міг мати інтимні зв'язки не зі своєю дружиною, результатом яких були позашлюбні діти, які, однак, були позбавлені прав на майновий спадок батька. Навіть більше, діти, які народжувалися від рабинь (рабовласницьке суспільство), кріпосних (феодальне суспільство), були власністю чоловіка.

Енгельс підкреслював, що “саме існування рабства поряд з моногамією, наявність молодих красивих рабинь, які перебували у повному розпорядженні чоловіка, надало моногамії із самого початку специфічний характер, зробивши її моногамією тільки для жінки, але не для чоловіка” [9].

Таким чином, соціальний інститут моногамної родини виникає як намагання розв'язати суперечності між необхідністю індивідуальної відповідальності у процесі виробництва (тобто приватної власності) та необхідністю парної форми у сфері статевих стосунків (передусім, народження та виховання дітей). Розвиток родини відбувався шляхом переходу влади до чоловіка, перетворення жінки у рабину, об'єкт власності чоловіка, знаряддя домашньої праці. Цим відрізняється патріархальний тип сімейних відносин, елементи яких є властиві сім'ї й до нашого часу. Для моногамної родини з патріархальними елементами характерним є володарювання чоловіка над жінкою, орієнтація на народження дітей, право на розривання подружнього союзу фактично закріплюється тільки за чоловіком.

Таким чином, проаналізувавши існуючі версії щодо еволюції сімейно-шлюбних відносин, можна виділити такі етапи розвитку сім'ї:

1. Форми статевих відносин на ранніх етапах розвитку людства регулювалися тільки біологічними факторами. Такі інтимні відносини гомінід дістали назву проміскуїтету. Проте частина дослідників, зокрема, Вольфсон, вважають, що періоду проміскуїтету у первісних людей не існувало.

2. Поступово статеві відносини почали регулюватися певними соціально-статевими табу, які поділяли статеве спілкування на якісь визначені періоди у певних родових угрупованнях (введення агамії) і були більш жорсткими, ніж моральні настанови й норми. Отже, проміскуїтет вже порушував ці табу, був анонімним. Порушники табу підлягали найжорстокішому покаранню аж до остракізму й смерті. В свою чергу, звичаї, які були породжені табу, сприяли існуванню статевих відносин у межах одного людського об'єднання (ендогамія). Такі соціально упорядковані відносини прийнято називати ендогамним шлюбом (у межах одного роду).

3. Дискусійним залишається питання, чому у первісних людей відбувся перехід від ендогамії до екзогамії. Принаймні, наступна стадія розвитку шлюбних відносин мала дуально-родовий (груповий) характер, де всі чоловіки одного роду фактично могли бути чоловіками всіх жінок іншого роду, і навпаки. Дуально-груповий шлюб пройшов, у свою чергу, два етапи: кровноспоріднений та пунуальний. Відбулося виключення зі шлюбних партнерів близьких родичів. Однак і ця форма шлюбних відносин, через відсутність персональних шлюбних зв'язків, шлюбом була лише за народженням дітей. Були відсутні й визначені виховні шлюбні традиції і матеріально-виробничі відносини.

4. Наступний етап у розвитку шлюбу – це парний шлюб. Перехід від групового до парного шлюбу був пов'язаний з новим розвитком суспільства, формуванням нових форм господарських, економічних відносин всередині роду, а також необхідністю налагодження стабільних відносин. Як вважають деякі дослідники, у своєму розвитку парний шлюб пройшов два етапи – матріархат та патріархат. Інші ж дослідники заперечують існування матріархату, а визнають лише патріархат, тому і називають парний шлюб патріархальним. Парний шлюб був призначений забезпечити утримання й виховання дітей обраної жінки та регулювався не тільки моральними, а й соціально-економічними нормами.

5. Сім'я, основана на моногамній формі шлюбу, на сьогодні є найбільш поширеною. Її виникнення пов'язано із зміною економічних відносин, з появою приватної власності. У моногамній родині відчутний патріархальний елемент, тому можна сказати, що ця родина

– моногамно-патріархальна. Така родина, як правило, є засобом, який регулює норми взаємовідносин між статями у суспільстві.

Крім цієї історичної схеми розвитку сімейно-шлюбних відносин, існує ще одна класифікація, яка виділяє типи сімей згідно з епохальними історичними періодами і яка дещо відрізняється від першої. Так, виділяють сім'ї у первісному, рабовласницькому, феодальному, буржуазному (капіталістичному) та соціалістичному (і навіть перспективи розвитку у комуністичному) суспільствах.

Така класифікація пов'язує особливості існування родини з тим типом економічних відносин, які поширені у тому чи іншому суспільстві. Так, один з перших, хто зробив аналіз у контексті такої класифікації, був Ф.Енгельс. На нашу думку, Енгельс у праці “Походження сім'ї, приватної власності і держави” показав багато суттєвих моментів, що характеризують історичний розвиток родини, тому ця праця не втратила своєю актуальності і зараз.

Таку класифікацію, зокрема, протиставлення між капіталістичною та соціалістичною сім'ями, використовували радянські філософи і соціологи. Вважалося, що “основною метою буржуазної сім'ї стає накопичення, збереження й передача у спадок власності у формі капіталу” [7], на відміну від радянської родини, яка визначалася як “сім'я взірцева з безконфліктним сьогоденням та блискучим майбутнім”, а певні негативні моменти, які все ж спостерігалися в родині, вважалися пережитком буржуазного минулого або ж негативними впливами західної пропаганди.

Однак, на нашу думку, часто таке протиставлення соціалістичної та капіталістичної родини було суто формальним, критика буржуазної сім'ї – декларативною, а підкреслювання переваг соціалістичного способу життя і соціалістичної сім'ї – дещо штучними. Крім того, радянські дослідники так і не змогли дати відповідь на питання, чому спостерігаються схожі тенденції розвитку як в капіталістичній, так і в радянській сім'ї.

Згідно з цим підходом, у буржуазному суспільстві виділяли різновиди сім'ї згідно із існуючими в цьому соціумі класами. У сучасному капіталістичному суспільстві були виділені сім'ї: а) великої буржуазії, б) середньої та дрібної буржуазії, в) робітничого класу. У родині великої буржуазії до уваги бралось лише “... соціально-економічне становище особи або його товарно-грошовий вираз: посада, оклад, становище, походження, перспективи соціального просування тощо” [7], тобто родина у представників такого класу розглядалася лише як товар. “...Шлюбні відносини середньої та дрібної буржуазії певною мірою містять в собі “світ людини”, оскільки індивідуальні особливості партнерів є необхідними для спільного соціального просування, бо багато що тут визначається не стільки конкурентною могутністю капіталу, яким володіють, скільки особистими властивостями індивіда” [7]. Однак така орієнтація особистості на кар'єрний успіх або неуспіх ставить у залежність родину, тривалість та стабільність відносин, які склалися у ній.

Робітничий клас, згідно з цієї класифікацією, має три типи сімей: традиційну, конформістську та революційну. Традиційна родина робітників, на думку авторів праці “Сім'я...”, функціонує як колектив, в якому панує взаємодопомога та взаємна турбота. Члени конформістської сім'ї лише пристосовуються до існуючого соціального порядку, революційна ж родина намагається його змінити.

Крім історичних типів родини, відомі ще й інші класифікації родини. Зокрема, можна виділити параметри, за якими розрізняють сім'ї.

1. Склад родини. За цим параметром виділяють види сімей:

А) велика сім'я, яка складається з трьох або більше подружніх пар (тому інколи таку сім'ю ще називають трьохпоколінною). Така родина має багато переваг, зокрема, в ній відбувається більш рання та адекватна соціалізація дітей, бо тісно спілкуються з більшою кількістю людей з різним життєвим досвідом). Така родина є більш стабільною і стійкою до життєвих випробувань. Але структура та розміри сучасних житлових приміщень

стають на перешкоді до існування таких родин. Тому у нашій країні – великі сім'ї – це рідкісне явище, їх можна зустріти тільки у сільській місцевості.

Б) Складна (або розширена) сім'я – яка складається із представників декількох поколінь. У таких родинах краще налагоджені побутові умови, тому у її членів є більше вільного часу. Однак часто батьки втручаються у відносини молодих сімей, намагаючись нав'язати своє розуміння сімейного життя.

В) Окрема, проста, нуклеарна (від латинського слова “нуклеус” – ядро). Вперше назву “нуклеарна” використав щодо родини у 1949 р. американський соціолог П.Мердок у праці “Соціальна структура”. Таку родину утворює подружжя з дітьми або без дітей. Вважається, що нуклеарна сім'я є продуктом буржуазного суспільства, коли відбулася індустріалізація та механізація виробництва і чіткий розподіл між сферою приватного (родина) та суспільного (виробництво).

У такій родині існують найбільш сприятливі умови для самореалізації особистості. Крім того, саме такий тип сім'ї пристосований до особливостей сучасного суспільства.

Г) Неповна родина. Це родина, в якій проживає один родич (найчастіше – мати) з дітьми. Такі родини набувають все більшого поширення. Даний тип сім'ї вважається соціально неблагополучним (за деякими винятками). Саме вихідці з таких сімей поповнюють злочинні угруповання, у таких дітей є менше шансів здобути освіту, яка у подальшому давала б можливість цим дітям отримати матеріально та соціально значущу роботу.

У середині ХХ ст. виникло поняття “агонія” сім'ї. Сімейні відносини визнавались обтяжливими та якоюсь мірою ганебними. В Америці з'явився термін “the fam” (скорочення від family), який висловлював найвищу ступінь зневаги. Такі настрої підтверджували стрімкі зміни, які діялися в організації сім'ї, особливо після другої світової війни: різке падіння кількості складених шлюбів та збільшення кількості одинаків. Проте, криза шлюбу не обов'язково означає кризу сім'ї. У теоретичних дослідженнях сім'я, як діючий інститут історії, розглядалась як консервативний феномен, який заважає розквіту як особи, так і громадянина.

Прогнозувати розвиток сучасної сім'ї досить важко без достатньо повного вивчення цього питання. Розглянуті концепції, при усій їх аргументованості, не охоплюють різноманітності факторів, що сприяють чи, навпаки, перешкоджають життєздатності сім'ї як способу людського життя. З аналізу цього інституту випали такі важливі елементи людських відносин, як духовність, психологія, етика та мораль.

Якщо судити по змінах, які відбуваються у сучасній Україні, саме ці категорії сім'ї виходять на перший план, тому непохитна цінність сім'ї, як і раніше, зберігається у самосвідомості українського суспільства.

Сім'я, її форми та функції у будь-який час залежать від суспільних відносин у цілому, а також від рівня культурного розвитку суспільства. Якщо культура суспільства перебуває на високому рівні, то і культура сім'ї має теж бути високою, тому що життя суспільства характеризується такими самими духовними та матеріальними процесами, як і життя сім'ї. Для кожного історичного періоду характерні свої релігійні, соціальні, політичні, духовні мотиви розвитку сімейних відносин, але роль батьків, які формують особистість для суспільства залишається незмінною у будь-який час. Сім'я – це продукт суспільної системи, який відображує стан її розвитку, тому необхідно дуже ретельно виховувати морально орієнтоване суспільство.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вольфсон С.Я.* Семья и брак в их историческом развитии. – М., 1937.
2. *Гребенников И.В.* Основы семейной жизни. – М., 1991.
3. Молодая семья (социально-экономические, правовые, морально-психологические проблемы). – К., 1991.

4. *Пигров К.С.* Социальная философия. – СПб., 2005.
5. *Рюриков Ю.Б.* Мед и яд любви. – М., 1989.
6. Семья. Социально-психологические и этические проблемы. Справочник. – К., 1989.
7. *Соловьев Н.* Брак и семья сегодня. – Вильнюс, 1977.
8. *Энгельс Ф.* Происхождение семьи, частной собственности и государства // *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. – Т. 21.